

VIOLETTA JAROS

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza, Częstochowa

ORCID: 0000-0003-0479-2503

WŁAŚCIWOŚCI FONETYCZNE I FLEKSYJNE JĘZYKA FAMILIJNEGO JOACHIMA LELEWELA (NA PODSTAWIE LISTÓW DO NAJBLIŻSZYCH)

Słowa kluczowe: język familijny, idiolekt, list, fonetyka, fleksja.

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu są właściwości fonetyczne i fleksyjne języka familijnego Joachima Lelewela. Podstawę materiałową stanowi dwutomowy zbiór korespondencji pisanej z wielu miejsc pobytu historyka w różnych okresach jego życia do rodziców i rodzeństwa. Analiza łączy perspektywę socjolingwistyczną z historycznojęzykową. Prowadzono ją dwukierunkowo — wyekscepowane zjawiska odnoszone były do zasobów współczesnego uczonego systemu językowego polszczyzny ogólnej oraz dialektu północno-kresowego i mazowieckiego. Podstawowym wyróżnikiem języka familijnego Lelewela w obrębie fonetyki i fleksji jest jego wariantywność oraz obecność elementów o nacechowaniu archaicznym i regionalnym.

UWAGI WSTĘPNE

Idiolekt¹ Joachima Lelewela — wybitnego historyka pierwszej połowy XIX w. — nie doczekał się jeszcze pełnego opracowania². Celem niniejszego szkicu jest opis właściwości fonetycznych i fleksyjnych jego języka familijnego³. Prywatna poczta, odzwierciedlając kulturę i obyczajowość uczestników dialogu epistolarnego, odślania specyfikę komunikacji wewnątrzrodzinnej, prezentuje zachowania językowe członków rodziny. Podstawowe założenie badawcze stanowi teza o społecznych determinantach języka osobniczego jednostki, przy czym za najważniejszą grupę odniesienia

¹ Język osobniczy // mowa jednostkowa // mowa indywidualna // język indywidualny // idiolekt (Jaros 2015: 37) pojmowany jest tu jako „całość kompetencji językowej jednostki (a nie jedynie komponenty indywidualne, osobnicze)” (Kozłowska 2011: 94).

² Dotychczasowe badania nad językiem Lelewela dotyczyły zagadnień związanych z neologizmami (m.in. Lewaszkiewicz 1976), charakterystyki właściwości systemowych (m.in. Urbańczyk 1983) oraz języka naukowego (Jaros 2015).

³ Język familijny // rodzinny // domowy definiowany jest jako język służący komunikacji w kręgu rodzinno-przyjacielsko-sąsiedzkim, który łączy mocne i długotrwałe związki, zwłaszcza relacje pokrewieństwa i powinowactwa oraz więzy uczuciowe (Handke 2008: 76).

dla każdego osobnika w procesie socjalizacji i akwizycji języka uznaje się rodzinę⁴ (Grabias 1994: 233), a działanie czynników socjalnych modyfikowane jest indywidualną podatnością na wpływ (Wolińska 1991: 61). Ponadto uznaje się, że język rodzinny ma charakter nieoficjalny i jako podsystem języka potocznego może zawierać elementy pochodzące z różnych odmian terytorialnych i środowiskowych (Handke 2008: 76–77).

Joachim Lelewel⁵ urodził się w Warszawie 22 marca⁶ 1786 r. Rodzina ze strony ojca pochodziła z Prus Książęcych, nosiła nazwisko Loelhoeffel de Löwensprung. Przybyły do Polski dziadek Joachima, Henryk, około 1730 r. został nadwornym lekarzem króla Augusta III. Babka zaś, Konstancja Jauch, wywodziła się z Saksonii. W 1775 r. ojciec uczonego, Karol, wieloletni członek Komisji Edukacji Narodowej, uzyskał indygenat polski i odtąd posługiwał się spolszczonym nazwiskiem Lelewel. Ożenił się z Ewą z Szeluttów, która ze strony ojca pochodziła z białoruskiej szlachty, a ze strony matki skoligacona była ze starymi rodzinami polskimi osiadłymi na Mazowszu i Wołyniu.

Był najstarszym z sześciorga rodzeństwa — miał trzech braci i dwie siostry. Rodzice po upadku Rzeczypospolitej przenieśli się do nabytego majątku w Woli Cygowskiej na Mazowszu. Osobnicza kompetencja językowa⁷ Joachima Lelewela kształtowała się najpierw w rodzinnym domu pod okiem rodziców i rygorystycznie dobieranych przez ojca guwernerów. Gdy rodzina przeniosła się do majątku w Woli Cygowskiej, a chłopiec zamieszkał u ciotki Teresy Cieciszowskiej w Okrzei, dalszą pieczę nad jego wykształceniem przejął miejscowy proboszcz. Po zakończeniu domowej edukacji dostał się do warszawskiego konwiktów pijarów, gdzie spędził trzy lata. W 1804 r. rozpoczął studia na pedagogicznym Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim. Po ich zakończeniu w marcu 1809 r. udał się do Krzemieńca, by jako nauczyciel historii odpracować stypendium. W połowie 1811 r. wrócił do Warszawy. Ojciec pomógł mu w objęciu posady w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Jednak zajęcie biurowe nie satysfakcjonowało młodego „działacza” myślącego o karierze badawczej. Łączył ją z pracą pedagogiczną na Uniwersytecie Wileńskim, w którym spędził łącznie dziewięć lat. Najpierw (1815–1818) jako zastępca profesora, potem (1821–1824) jako profesor historii powszechnej. W międzyczasie (1819–1821) objął stanowisko kustosa Biblioteki Głównej w Warszawie. Okres pracy na Uniwersytecie Wileńskim zakończył ukaz carski z 14 sierpnia 1824 r., związany z przeprowadzonym procesem filomatów.

⁴ „W kręgu familijnym — jak pisze K. Handke (2008: 89) — kształtują się umiejętności i nawyki językowe w najważniejszym okresie życia każdego z członków wspólnoty: etnicznej, narodowej, regionalnej, lokalnej, środowiskowej”.

⁵ Bogatym źródłem informacji na temat biografii uczonego, w tym i relacji wewnątrzrodzinnych, są m.in. monografie A. Śliwińskiego (1918) i S. Kieniewicz (1990).

⁶ Jako datę urodzin niektóre źródła wskazują 21 marca. Księga metryczna w kościele Najświętszej Maryi Panny podaje datę 22 marca. Por. Śliwiński (1918: 19).

⁷ Pojęcie kompetencji językowej, wywodzącej się z teorii generatywno-transformacyjnej Noama Chomsky'ego, Stanisław Grabias (1994: 30) definiuje jako „[...] zdolności umysłowe, pozwalające budować dowolną liczbę zdań ze skończonego zbioru elementów językowych oraz odróżniać zdania gramatycznie poprawne od zdań niepoprawnych”.

Po opuszczeniu Wilna Lelewel udał się do Warszawy. Nie podjął stałego zatrudnienia, rozpoczął natomiast intensywną działalność polityczną: został posłem Sejmu Królestwa Polskiego, wybranym z powiatu żelichowskiego, oraz członkiem Towarzystwa Patriotycznego, jego rad szukali uczestnicy wolnomularstwa narodowego i spiskowcy ze szkoły podchorążych. Po wybuchu powstania listopadowego wszedł w skład kierowanej przez Adama Czartoryskiego Rady Administracyjnej, a następnie Rządu Narodowego.

Drugą połowę życia, po upadku powstania, spędził we Francji (Paryż, La Grange, Tours) i w Belgii (Bruksela). Na emigracji kontynuował działalność polityczną: w 1831 r. zawiązał Komitet Narodowy Polski, w 1835 r. przynależał do Komitetu Młodej Polski, w 1837 r. założył Zjednoczenie Emigracji Polskiej, a dziesięć lat później został członkiem Międzynarodowego Towarzystwa Demokratycznego. Z czasem stopniowo zaczął odsuwać się od polityki. Przez cały okres pobytu na emigracji pracował naukowo i korespondował z rodzeństwem, gości przyjmował w swym skromnym mieszkanku na poddaszu *Estaminet da Varsovie* („Gospody Warszawskiej”), z którego przeprowadził się na rue du Marais-St. Jean. Zmarł 29 maja 1861 r.

Podstawę materiałową szkicu stanowi 319 listów⁸ (zob. Źródła) pisanych z wielu miejsc pobytu historyka (m.in. Woli Okrzejskiej, Warszawy, Wilna, Krzemieńca, Łucka, Abbeville, Tours, Brukseli) w różnych okresach jego życia; dawał w nich wyraz przywiązania i tęsknoty, żywego zainteresowania losami najbliższych i znajomych, informował na bieżąco o swoim położeniu materialnym, zdrowiu, kontaktach towarzyskich, rezultatach pracy naukowej. Są to przede wszystkim pisma przeznaczone dla rodziców, pisane w latach 1804–1827 — 135 epistoł, z czego 108 adresowanych jest do ojca, 16 do matki, 11 do obu rodziców. Od najmłodszych lat Joachim dzielił się różnymi wiadomościami także z rodzeństwem. W wieku młodzieńczym jego powiernikiem, jako najbliższy wiekiem, był przede wszystkim Prot. Korespondencja z nim z okresu nauki w Okrzei (datowana od 1799 r.), w konwikcie pijarskim, studiów i pracy w Uniwersytecie Wileńskim oraz z pobytu na emigracji (do 1860 r.) obejmuje łącznie 91 listów. Epistoły adresowane do pozostałego rodzeństwa pochodzą z lat 1833–1861, skreślone zostały głównie w Brukseli — ostatniego miejsca zamieszkania historyka. Obejmują one 71 listów skierowanych do Jana oraz 20 listów napisanych do siostry, Marii Majewskiej. Wszystkie listy zawierają ścisłą datację, niekiedy brak informacji o miejscu powstania wiadomości.

Uwzględniając to, że w kształtowaniu się repertuaru językowego idiolektu Lelewela, w tym subidiolektu familijnego, mogły mieć udział różne odmiany języka, analizę materiału badawczego prowadzono dwukierunkowo. Z jednej strony wyekscerpowane zjawiska odnoszono do zasobów współczesnej uczonego XVIII- i XIX-wiecznej polszczyzny

⁸ Wybrano je z dwutomowego zbioru korespondencji obejmującej także pisma do dalszych krewnych — kuzyna Jana Cieciszowskiego (1 list) i wuja Konstantego Szelutty (1). W zbiorze znajdują się także listy adresowane do Tadeusza Czackiego (5) i Jędrzeja Śniadeckiego (2). W analizie pominięto korespondencję francuskojęzyczną — 2 listy do Prota i 5 do ojca. Pisał je Joachim na polecenie ojca, aby doskonalić znajomość tego języka.

ogólnej (Bajerowa 1964, 1986, 1992; opracowania leksykograficzne: L, SWil, SW, SJPDor), z drugiej do odmian terytorialnych, tj. dialektu północnokresowego (Turska 1930; Trypućko 1955; Węgier 1972; Nowowiejski 1991; Kurzowa 1993; Sokólska 1996; Kilar 2009) i mazowieckiego (Siekierska 1974). Poniżej przedstawione zostały najważniejsze ustalenia, materiał egzemplifikacyjny ograniczono do niezbędnego minimum.

UWAGI O FONETYCE

1. wahania *o* — *ó*, *u* — *ó*, *o* — *u*

W analizowanych listach odnotować należy inny niż w języku ogólnym zakres repartycji samogłosek *o* i *ó*: *bóżnica* I 39, *doktór* I 192, *Karól* II 89, *u kogós* I 359, *na dwu stółkach* I 201, *Stósownie* II 89, *szkólnicze* I 363, *wystosówanego* II 386, *Zaniósłem* I 1, *cós* I 140 // *coś* I 144, *spojnią* I 342, *probują* II 389, *prośb* I 350, *tłomaczenia* I 378, *ubior* I 6. Mieszanie *o* — *ó* charakterystyczne jest dla całego obszaru północno-wschodnich Kresów. Przyczyn tego stanu Halina Turska (1930: 14) upatruje w braku poczucia historycznie ustalonej oboczności *o* — *ó*, oddziaływaniu form występujących częściej na formy rzadsze i wpływie fonetyki ruskiej. Zdaniem Józefa Trypućki (1955: 94–95) cecha miała zasięg szerszy, ogólnopolski, gdyż odnotowano ją u niektórych pisarzy wielkopolskich, ale w XIX w. w Polsce etnicznej była archaiczna. Jako przyczynę braku stabilizacji *o* — *ó* na Kresach Zofia Kurzowa (1993: 224–225) i Irena Bajerowa (1986: 83) wskazują oddziaływanie języka białoruskiego.

W języku familijnym Lelewela ujawnia się także mieszanie *u* — *ó*: *biórowca* II 201, *Jakóbkowa* I 475, *półkownik* I 452, *pułki i książki* I 16, *półskurek* I 101, *tchurza* I 339, *zastosójcież* II 463. Tę właściwość języka mieszkańców Wileńszczyzny potwierdzają I. Bajerowa (1986: 89) i Z. Kurzowa (1993: 232). Wahania dotyczą także samogłosek *o* — *u*: *tłomaczy* I s. XXXV, *z tytuniem* II 152. SWil i SW notują formy oboczne *tytuń* // *tytoń* i *tłumaczyć* // *tłómaczyć*.

2. samogłoska *e* pochylone

W języku literackim XVIII w. *e* pochylone nie stanowiło już odrębnego fonemu, a *e* kreskowane (*é*) było tylko znakiem graficznym. Litera *é*, która w drukach XVIII w. pojawiała się rzadko, utrzymywała się w pierwszej poł. XIX w. dzięki gramatykom Kopczyńskiego (Bajerowa 1986: 56–57). Kresy północne odróżniały dawne *e* jasne i pochylone, utożsamiając to ostatnie z *i*, *y*. W zakresie pisowni możliwy był tu dwójaki zapis: samogłoskę *e* pochylone zaznaczano kreską, najczęściej przed *j*, *m*, lub przez *i*/*y* (Kurzowa 1993: 222–223). Potwierdza to badana proza epistolarna: *daléj* II 325, *dobrodziéj* I 142, *méj* II 246, *okropnéj* I 26; *twojém* I s. XXXIII, *moralném* I 60; *cybulce* II 150, *drzymać* I 133, *otrzyć* II 440, *pobilone* I 324, *Polisie* I 416, *z sokiem porzyczkowym* II 440, *świca* I 52 // *świece* I 398.

3. samogłoski nosowe

Na podstawie analizowanej epistolografii wnioskować można o wymowie samogłosek nosowych. Cechuje ją: zatrata nosowości w wygłosie: *na imie* I 269, *piechoto* I 121, *pieszko* (SW *pieszką*) II 282; asynchroniczna realizacja nosówek przed zwartymi:

w końcu I 207, *pendzle* II 341, *wendrują* II 79; wtórna nosowość: *arędarza* I 333, *kwerę-dę* I 322, *mięli* II 73, *mięszali* I 234, *w mięszkaniu* I 192 // *mieszkanie* I 207, *sęsat* I 450, *zapłabować* I 367 oraz rozchwianie artykulacyjne *ę* — *ą* w rdzeniach: *grzęskie* I 338, *rzęd* II 130, *uwięzła* II 289, *wywięzuje* I 165, *zobowiązywać* I 247 // *obwijać* II 330. Wszystkie wskazane tu zjawiska Z. Kurzowa (1993: 226–227) wymienia wśród charakterystycznych dla regionu północnokresowego.

4. wpływ spółgłosek sonornych na poprzedzające samogłoski

Wyróżnikiem języka badanych listów jest przejście *iN > eN*, *iL > eL*: *o mem zdrowiu czerstwem* II 413, *częstemi* I 55, *drewnianemi* I 174, *niczem* II 329, *na tem* I 130, *przytem* I 462, *pustemi* I 363, *ostatniemi dniami memi* II 464, *zależemy* II 79, *złemi* I 60, *nadselać* I 75, *za bioletami* I 239, *bieleciku* I 204 // *bilecik* I 205. Formy z rozszerzeniem samogłoski przed sonornymi, zwłaszcza przed spółgłoską *m*, obecne stałe w języku historiografa, znane były w XIX w. językowi ogólnemu i polszczyźnie kresowej (Kurzowa 1993: 225). Wiązały się z problematyką *e* pochylonego, *e* (*ě*) w takiej pozycji należało bowiem do tzw. R-fonemów, czyli fonemów „rozciąglých” (Bajerowa 1986: 86).

5. inne zjawiska samogłoskowe

Wśród innych właściwości charakteryzowanego systemu wokalicznego wymienić można nieustabilizowane brzmienia samogłosek w wyrazach rodzimych i zapożyczonych, co zgodne jest z ówczesnym stanem dialektu północnokresowego (Kurzowa 1993: 232). Są to wyrazy, w których występuje *a* zamiast *o*: *Sławiańskich* I 222 // *Słowianami* I 115; *a* zamiast *e* w czasowniku *jechać*: *jachaliśmy* I 44, *jadzie* I 114, *rozjachali* I 68, *wyjachali* I 129, *wyjadzie* I 113 // *jechaliśmy* I 39; *e* zamiast *o*: *pedogra* II 183 // *podagryk* II 356. Chwiejność normy fonetycznej na Kresach północnych Z. Kurzowa (1993: 233) wyjaśnia peryferyjnością dialektu w stosunku do centrum etniczno-polskiego i żywym kontaktem z językami wschodniosłowiańskimi. Inną cechą badanych listów jest obecność tematów, w których brak wymiany *`e > `o*: *pletło się* II 264, *siestrzanem* II 346, *nie zgnięli* I 347. Formy takie występują także u innych pisarzy kresowych (Turska 1930: 33; Kurzowa 1993: 231).

6. wahania spółgłosek twardych i miękkich

Dla języka familijnego Lelewela charakterystyczne jest mieszanie zakresów występowania spółgłosek *S* — *Ś* — *Š*. W młodzieńczych listach odnotować należy wahania *ś* — *s*, *ź* — *z* typu: *dospiewają* II 181, *nalesniki* I 190, *terazniejsze* I 80, *do śmierci* I 301, *tego świata* // *świata* I 238, *w Nieswieżu* I 254, *Smiało* I 47, *spiewania* I 64, *smiesznie* I 100, *smielszym* I 51, *spiąc* I 84, *świeża* I 199. Takie realizacje interpretowano jako dialektyzmy kresowe powstałe pod wpływem białoruskim (Turska 1930: 37). Obserwacje I. Bajerowej wykazały jednak obecność tych form w polszczyźnie literackiej XVII, XVIII i XIX w. w różnych dzielnicach Polski (1964: 34–35; 1986: 122–124).

W korespondencji z pobytu Lelewela w Wilnie pojawiają się także wahania *ń* — *n* przed bezdźwięcznymi spółgłoskami szczelinowymi oraz przed *k*: *malenki* I 449, *nabożenstwo* I 421. Dyspalatalizacja *ń* uznawana jest za jedną z istotnych cech dialektu północnokresowego, a jej występowanie łączone jest z wpływem języka białoruskiego (Bajerowa 1986: 122; Kurzowa 1993: 98; Kilar 2009: 218).

W języku listów pisanych w różnych okresach życia historiografa obecne są natomiast wahania *s, ś — sz*: *nadeszłą* I 208, *przeszłą* I 214, *po szlubie* I 358, *po Szląsku* II 368, *szłą* II 456, *szpekulacyi* I 241, *szpencer* (SJPD przestarz. dziś reg. ‘kurtka kusa’ cyt. Jeża) I 64, *szkarpetkami* II 452 oraz wahania *s — ś, ż — ź*: *Elźbitka* I 44, *jeźli* II 384, *Juści* II 85, *Kaźmierz* I 39, *Kraśnegostawu* I 456, *podrażnienia* II 164, które potwierdzają idiolekty innych pisarzy północnokresowych (Kurzowa 1993: 236–238; Kilar 2009: 217). Zdaniem I. Bajerowej (1968: 124), mieszanie Ś — Ś może być rezultatem upodobnień fonetycznych, wpływów gwarowych lub ruskich. Natomiast Z. Kurzowa (1993: 238) zauważa, że o ile wahania S — Ś różniły dialekt kresowy od języka literackiego tylko ilościowo, o tyle wahania Ś — Ś stanowią w nim cechę różnicującą jakościowo, zbliżającą dialekt do języka białoruskiego.

Z innych zjawisk dotyczących rozchwiania użycia spółgłosek twardych i miękkich wskazać można wahania *l — ł*: *kadryłów francuzkich* I 186 // *kadryle* I 186. Własność tę badacze łączą z wpływem litewskim (Kurzowa 1993: 235; Kilar 2009: 219).

7. spółgłoski tylnojęzykowe

Z realizacją welarnych wiążą się wahania *ge — gie — je* w wyrazach zapożyczonych: *generalowicze* II 175, *Jagellonów* I 31, *algiebrą* I 30, *ewangelicznymi* I 319, *Jagiellończyka* I 2, *jeneralstwo* II 267. Chwiejność adaptacji obcego *ge* dotyczy polszczyzny ogólnej przez cały XIX w. (Bajerowa 1986: 129).

Drugim zjawiskiem pojawiającym się w listach, obecnym w dialekcie wileńskim (Kurzowa 1993: 106, 235), jest mieszanie spółgłosek tylnojęzykowych *k i ch, g i h* oraz *g i k*: *stęschniona* I 445, *z utęschnieniem* I 169, *kaszą hreczaną* II 228, *anekdotki* I 385. Takie formy I. Bajerowa zalicza do archaiczno-dialektycznych (1986: 142).

8. wahania *rż — ż (rz) — r*

Formy z *rż* są śladem utrzymującej się na Kresach północnych frykatywnej wymowy *ř* (Kurzowa 1993: 242–243; Kilar 2009: 218). Cecha ta miała w XIX w. charakter regionalny (Bajerowa 1986: 140), w badanej prozie epistolarnej dokumentuje ją jeden przykład: *zwydrżony* I 401. Znaleźć natomiast można liczne zapisy wskazujące na wymowę grupy *rż* jako *rz*, spowodowaną hiperpoprawnością w stosunku do wymowy *r + ż*: *drzałem* II 211, *dzierzawą* II 139, *fastrzygowana* I 394, *oberzy* II 346, *oberzystę* II 324, *skarżysz się* I 19.

Na Kresach północnych dochodzi do innego jeszcze zakłócenia, a mianowicie *rz — r* (Kurzowa 1993: 104–105). Cechę tę potwierdzają analizowane listy: *gręznąć* (SJPDor cyt. Lelewela) I 333, *rozrucenie* I 44, *zrucie* I 476, *zrucono* I 393.

9. podwojone spółgłoski

Podwajanie spółgłosek u Lelewela dotyczy wyrazów rodzimych: *skurzannym* I 64, *szklannymi* I 340, *wychowannicy* I 264, *Wychowanniczka* II 264, *jęczmienna lub owsiana trawa* I 417 i obcych: *hassali* I 408, *hussar* I 132, *official* I 452, *sukkurs* II 293, *kollegów* I 411. Obserwacje idiolektów pisarzy kresowych wskazują, a udowadniają to także powyższe przykłady, że podwojeniu w leksemach rodzimych ulega najczęściej *n i ń* (Kurzowa 1993: 236). Cecha znana także polszczyźnie ogólnej w XIX w. (Bajerowa 1986: 142).

10. inne zjawiska spółgłoskowe

W subdialekcie familijnym Lelewela grupa **sy'* kontynuowana jest jako *śr*: *śrebrnych* I 142, **zj'* jako *zrz*: *zrzódle* I 420. Z badań I. Bajerowej nad językiem ogólnym XIX w. (1986: 109) wynika, że ustalanie się nowych form *śr*, *źr* przebiega przez cały wiek stopniowo i nierównocześnie we wszystkich wyrazach. Pisownia pierwszego ekscerptu z analizowanej korespondencji zgodna jest z tendencjami rozwojowymi dialektu kresowego, w którym dominująca była postać *śrebro*. Drugi realizowany był dwojako: *zrzódło* // *źródło* (Kurzowa 1092: 241), SWil i SW: *źródło* // *źródło*.

Z innych zjawisk dotyczących systemu konsonantycznego wymienić należy mazurzenie. Pojawia się ono tylko w jednej formie: *Z Wilna teraz tłum różnego stanu osób ciągnie dla uzyskania zdrowia do cudownego (już nie Antoska) ale Antoniego* I 330, ale jest dowodem znajomości tej cechy dialektu mazowieckiego, z którym Joachim zetknął się w latach dziecięcych. Choć pod koniec życia pisał w liście do Karola Sienkiewicza: „[...] we mnie kropli krwi Lecha niema, przyznaję: to prawda, że ojciec i matka byli mazurskiego urodzenia, ale matka z ojca Rusina Szelutty, może Moskala; ojciec, syn Prusaka i Saksonki, choćby w Warszawie urodzonej, ale z Sasa [...]” (za: Śliwiński 1918: 12), jednak nazywał siebie „Mazurem”, tak podpisywał niektóre pisma naukowe.

UWAGI O FLEKSJI

1. wahania rodzaju gramatycznego

W języku badanych listów występują wahania rodzaju gramatycznego rzeczowników. W XIX w. jest to cecha ogólnopolska i regionalna (Kurzowa 1993: 256). Kwalifikację rodzajową żeńską mają rzeczowniki: *od kanclerza imperyi* (L i SWil *imperjum*; SW *imperjum*, *imperja* rzad.; SJPdor *imperium*) I 407, *kartka ze skrawką pisma* (słowniki ten *skrawek*) II 435, *Tadeusz nadto w tęcz siedzi* (L *tęcza*; SWil *ta tęcz* nieuż., SW rzad.; SJPdor rzad. przestarz.) II 444, *w jego ustroni* (L *to ustronie*, ten *ustronek*; SWil i SW *ta ustron*, SJPdor *ta ustron* przestarz. dziś rzad., ten *ustron* reg. śląski) II 397, *w zaciszu* (L *ta zacisz*, *to zacisz*; SWil ten *zacisz*, *ta zacisza*, *to zacisze*; SW *to zacisze*, ten *zacisz* rzad., *ta zacisza* rzad.; SJPdor *ta zacisza*, *ta zacisz* daw.) II 289; męską: *planeta zniknęła* (L i SWil ten, *ta planeta*; SW *ta planeta*, ten *planeta* stp.; SJPdor *ta planeta*, ten *planeta* daw.; Syrokomla 243) I 10, *podobnego usterku* (L, SWil *usterk*, *ustyrk*; SW *usterka*, *usterk*; SJPdor daw.; Syrokomla 242) II 347, *taki wymian* (L, SWil i SW *wymiana*; SJPdor *wymian* daw. cyt. Lelewela) I 270, *zdecydowany zamian* (L *zamiana*, *zamian*; SWil *zamiana*, *zamian* przestarz.; SW *zamiana*, *zamian* tylko w wyrażeniu *w zamian*; SJPdor *zamiana*, *zamian* daw. cyt. Chodźkę i Trembeckiego) I 474, *w głębie sali* (L *ta głąb*; SWil *ta głąb*, *głęb*, *głębia*; SW *ta głąb*, *głęb* rzad., *głębia*; SJPdor *ta głąb*; Syrokomla 241) II 384, *nijką: to programa* (L brak; SWil i SW *ta programa*, ten *program*; SJPdor ten *program*) I 83.

2. dopełniacz l. poj. rzeczowników

W deklinacji męskiej widoczne są, znane polszczyźnie ogólnej (Bajerowa 1992: 21), różnice w repartycji końcówek *-u* i *-a*: *gadu* I s. XII, *owadu* I s. XII, *szpitalu* II 247,

dzwona I 61, *z handla* II 267, *paszteta* I 300, *katafalka* I 292, *źródłosłowa* I 37. Na uwagę zasługuje archaiczna końcówka *-ej* w deklinacji żeńskiej: *matki nieboszczkiej* I s. XVII oraz właściwe dla paradygmatu żeńskiego zakończenie *-i* w rzeczowniku męskoosobowym *jegomość*: *jegomości* I 85. Omawiane tu formy fleksyjne występują w polszczyźnie północnokresowej w XIX w. (Kurzowa 1993: 258, 262).

3. biernik l. poj. rzeczowników

Odnosić należy archaiczne formy męskich rzeczowników osobowych z końcówką zerową: *na św. Jan* II 373, *na św. Michał* I s. XXX oraz rzeczowniki żeńskie zapożyczone zakończone na *-q*: *dymissią* I 8, *na lekcycą* I 25, *okazyą* I s. XIII, *racyą* I 450, *o stancyą* I 140, właściwe XIX-wiecznej polszczyźnie ogólnej i wileńskiej (Bajerowa 1992: 60; Kurzowa 1993: 258, 263).

4. dopełniacz l. mn. rzeczowników

Zgodnie ze stanem polszczyzny ogólnopolskiej (Bajerowa 1992: 44) i regionalnej (Kurzowa 1993: 260–261) uwidacznia się szerszy zakres występowania końcówki *-ów* w obrębie deklinacji męskiej: *bratów* I 359, *meblów* I 396, *pacierzów* I 457, *stopniów* I 30, *tłumaczów* II 83, która pojawia się także przy rzeczownikach żeńskich: *debatów* I 319, *kliszów* II 386, *manatów* I 158, *trosków* I 386 oraz nijakich: *cygarów* II 155. Rzeczowniki żeńskie zapożyczone przybierają zakończenie *-yj*: *okazyj* I 206, *wakacyj* I 163. Uwagę zwraca rzeczownik *księżna* z końcówką zerową i zachowaniem miękkości końcowego *ń*, właściwego dla dialektu wileńskiego (Kurzowa 1993: 268): *księżen Czartoryskich* I 407.

5. mianownik i biernik l. mn. rzeczowników

Rzeczowniki męskie obcego pochodzenia kończą się na *-a*: *afronta* I 476, *interesa* I 17, *traktamenta* I 190. Dla męskoosobowych widoczny jest szerszy zakres użycia *-owie*: *aktorowie* I 24, *amatorowie* II 49, *biskupowie* I 292, *chirurgowie* II 74, *kredytorowie* II 126, *kupcowie* II 264 i utrzymywanie *-e*: *gońce* II 66, *na trzy króle* I 162. Wiek XIX nie przyniósł pełnego unormowania w zakresie repartycji *-owie*, *-i//y* oraz *e* (Bajerowa 1992: 32). Na Kresach północnych zaznacza się szersze stosowanie nieosobowego *-y//i* w rzeczownikach osobowych, co potwierdza badana korespondencja: *ascety* II 381, *instruktory* II 388, *te mnichy* I 15, *na pomocniki* I 309, *wielkie pany* II 270, *szulery* I 23, *Szwajcary* II 247, *wojazerzy* II 88, *żandarmy* II 41. Dla Z. Kurzowej (1993: 259–260) formy takie mogą mieć źródło w języku białoruskim, który nie zna kategorii męskosobowości.

Rzeczownik *książę* ma B. = D.: *Posyłam ci braciszku książąt* I s. XVIII, rzeczowniki żeńskie miękkotematowe kończą się na *-e*: *dnie* I 177, *zapowiedzie* I 202. Dla tych ostatnich w dialekcie kresowym na miejscu ogólnopolskiego *-e* występuje poświadczone od XVI w., żywe w XIX w., zakończenie *-i//y* (Kurzowa 1993: 267), co u Lelewela ilustruje jeden przykład: *wsi* I 343.

6. inne zjawiska związane z fleksją rzeczowników

W N. l. mn. rzeczowników męskich odnotować należy obecność *-mi*: *kamieńmi* I 368, *kijmi* I 73// *kijami* I 232, *końmi* I 338 oraz dawnej końcówki *-y*: *z laty* II 77, *przed rokiem i miesiący kilkoma* II 166, *z pany* II 314 (Kurzowa 1993: 261–262; Kilar 2009: 220). W Msc. l. mn. deklinacji męskiej i nijakiej uwagę zwracają rzeczowniki zakończone

na *-ech*: w *Prusiech* I 40, *żydziech* I 454, *po trzydziestu przeszło leciech* II 382. W M. deklinacji żeńskiej samogłoskowej pojawia się archaiczna forma liczby podwójnej: *dwie niewieście* I 238.

7. odmiana prosta przymiotnika i imiesłowu przymiotnikowego

W języku familijnym Lelewela występują licznie poświadczone postaci odmiany niezłożonej imiesłowów: *schowan* I 366, *Syt* I 190, *uchylon* II 93, *wyśmian*, *wygwizdan* i *wybit* I 215, *wdzięezen* I 320, *niewinien* I 172 i przymiotników najczęściej w funkcji orzeczników i w formach, które pozbawione były dubletów morfologicznych: *kontent* I 20, *laskaw* I 68, *gotów* I 121, *zdrów* i *wesół* II 87, *godzien* I 38, *Pelen* II 20. Od XVI w. stają się coraz rzadszymi i wykazują tendencję do ograniczania występowania, a w XVIII w. mają charakter szczątkowych archaizmów (Bajerowa 1964: 86; Kurzowa 1993: 270–271; Sokólska 1996: 114).

8. osobliwości w odmianie zaimków

Uwagę zwraca obecność dłuższych form zaimków osobowych *ja*, *ty* i zaimka zwrotnego, pojawiających się w pozycji, gdy nie pada na nie akcent znaczeniowy. W XIX w. stanowiły one o odrębności regionalnej polszczyzny wileńskiej (Kurzowa 1993: 275; Nowowiejski 1991: 19; Kilar 2009: 220): *Za późno doniósł mnie* I 9, *Potrzebaby mnie mapy Naruszewicza* I 10, *Napisz mnie adres do Marcelki* I 105, *donieś ty mnie* I 16, *bił jego* I s. XXXIII. Wyekscerpowany materiał językowy wskazuje, że historyk posługiwał się także formami krótszymi: *Ja ci się źle i bardzo źle sprawił* II 147, *Panna Łęska odwiedziła mię razy kilka* II 419, *Proszę cię donieś mi o zasiewie na wsi* I 89.

Bogate potwierdzenie w listach mają archaiczne formy zaimka **jb*, **ja*, **je* w B. typu: *dlań* II 266, *doń* I 262, *nań* II 202, *przezeń* I 225, *weń* II 374, *zań* II 199 oraz zaimka **všsb*: *ze wszech stron* I 141 i *wszystek*: *wszystek czas* I 234. Zdaniem Z. Kurzowej (1993: 274) były to formy niechętnie używane przez Litwinów.

Z innych właściwości wskazać można występowanie końcówki *-ę* w B. I. poj. zaimków żeńskich (Kurzowa 1993: 272): *na tę okazyą* I s. XXI, *za owę zmwę* I s. XXX, *troskliwość swoją* I 151, *pustynię naszą* I s. XXX.

9. osobliwości w odmianie liczebników

Składają się na nie starsze formy liczebników głównych i nieokreślonych: w mianowniku: *oba* I 117, *obadwaj* II 36, *ośm lat* II 285, *siedm* II 70, w dopełniaczu: *obudwoch* I 109, *obudwu* I 189, w narzędniku: *dwie ma laty* II 107 // *przed dwoma laty* I 150, *dwoma drogami* II 294, *przed czterma*⁹ *laty* II 390 // *przed czterema* II 294, *sześcią końmi* I 447, *przed tylą laty* II 437, *przed parą miesięcy* II 424, *przed kilką tygodniami* I 17, *przed dwudziestą laty* II 247, *jestem wielą zatrudniony robotami* I 46 // *przed kilku miesiącami* II 271, *są tylu dniami* I 162, *stem laty wprzód* II 393; formy nieodmienne na *-o* typu: *kilkokrotne* I 139, *czas kilkomiesięczny* I 153, *po półtoromiesięcznym staniu* I 141, obok: *przed kilkunastu laty* I 25 oraz archaiczne postaci liczebników ułamkowych: *półczwarta dnia* I 470, *półtorasta foliantów* II 366, *półtrzeci murowanych kościołów* I 43, *Samoszóst do północy na kozetce zeszło* I 357, *on sam jednuteńki, albo co najwięcej*

⁹ Nowotwór dziewiętnastowieczny, może kresowy (Bajerowa 1992: 152; Kurzowa 1993: 275).

samowtór II 58, znamienne dla osiemnastowiecznej polszczyzny wileńskiej (Kurzowa 1993: 191–193), zanikające w polszczyźnie ogólnej w XIX w. (Bajerowa 1992: 160).

10. czasowniki wielokrotne z archaicznym tematem czasu teraźniejszego
Badane listy charakteryzuje licznie potwierdzona kategoria czasowników wielokrotnych, tworzących temat bezokolicznika za pomocą sufiksów *-wa-*, *-ywa-* // *-iwa-*, *-owywa-*, które utrzymują te przyrostki także w temacie czasu teraźniejszego: *odmłodniewa* I 357, *stawa* I 333; *podejrzyc* II 389, *przemieszkiwa* II 288, *przemysłiwa* II 192, *rozdarywa* I 130; *obladowywa* I 150, *przygotowywa* II 359, *ustatkowywa* I 350, *zabastowywa* II 102. Obok nich pojawiają się iteratiwa z *-uj-*: *odprawują* I 334, *odstawują* I 333, *promowują* I 182. Na tle języka ogólnopolskiego w XIX w. stanowią one wyraźne archaizmy, które stopniowo wychodzą także z dialektu kresowego (Bajerowa 1992: 200–201; Kurzowa 1993: 277–278).

11. czas zaprzeszyły

Plusquamperfectum na początku XIX w. miało już charakter stylizacyjny (Bajerowa 1992: 177). W dialekcie wileńskim jego żywotność w XIX w. potwierdzają Z. Kurzowa (1993: 289) i M. Kilar (2009: 221). Leleweł wyraźnie preferował szyk typu: *Jundzilla prosił był w kumy* II 225, *Skierniewski dawniej usunął się był do Ołyki* II 117, *obiecałem był Protkowi farby* I s. XIII, właściwy dla polszczyzny ogólnej (Bajerowa 1992: 178), podczas gdy dialekt wileński operuje szykiem odwrotnym (Kurzowa 1993: 296). Taka kolejność w badanych listach pojawia się okazjonalnie: *biskup był mnie tu umieścił* I 88.

12. końcówka *-m* i *-emy* w l.os. l. mn.

Zakończenie *-m*, licznie potwierdzone w badanej prozie epistolarniej: *jedziem* I 30, *poszlim* I 85, *pojedziem* I 36, *niewidzim* I 410, *będziem* I 71, według ustaleń Z. Kurzowej (1993: 279) zachowuje się w dialekcie północnokresowym nawet w XX w. Brak jej w języku Chodźki, występuje natomiast u Chróścińskiego (Siekierska 1974: 103) i Syrokomli (Trypućko 1955: 318–319), a w XVII w. jej obecność w językach osobniczych Chrapowickiego i Maskiewiczów Urszula Sokólska tłumaczy wpływem języka ruskiego (1996: 117), natomiast Janina Węgier u Bohomolca (1972: 28) wpływem dialektu mazowieckiego.

W koniugacji *-ę,-isz* (*-ysz*) występuje natomiast końcówka *-emy*: *stanowiemy* I 46, *bawiemy* I s. XI, *rozmówiemy się* I 89, *niewidziemy się* I 102. Zakończenie powstało przez analogię odmiany *nosimy* do *niesimy* i obniżenie artykulacji samogłoski przed sonorną (Bajerowa 1964: 176–177). W pierwszej poł. XIX w. zyskuje przewagę (Bajerowa 1992: 167), ma silne oparcie w gwarze mazowieckiej (Bajerowa 1986: 219) i języku Wileńszczyzny (Kurzowa 1993: 294).

13. inne zjawiska związane z fleksją czasowników

Do takich zaliczyć można obecność starszych postaci tematów niektórych czasowników, które w polszczyźnie ogólnej i dialekcie kresowym w XIX w. uznawane są za archaiczne (Bajerowa 1992: 197; Kurzowa 1993: 277): *bieży* I 172, *chwościano* II 375, *kłopoce* II 357, *tyczy* I 160 // *nie tyczy* I 197, *ubieży* I 201, *uzyszcze* I 391, *wnijść* II 124, *zoczył* I 421, *zowią* I 83.

W czasie przeszłym Leleweł używał formy osobowej czasownika razem z odpowiednim zaimkiem osobowym: *Egzamina nasze ciągną się, ja już odbył trzy* I 33,

nachodzą zapusty i ja tam obiecał bawić panie profesorowe I 156, *Ja tylko przestrzegaj, zapowiadał i zamawiał sobie pomoc* II 65, *Uściskaj siostrę Elizę serdecznie, tak jakby to ja ścisnął* II 425. Tego typu formy czasu przeszłego I. Bajerowa (1992: 176) zalicza do osobliwości, sugerując, że mogły powstać jako stylizowane na język białoruski. Również Z. Kurzowa (1993: 283) dopatruje się tu wpływu języków wschodniosłowiańskich.

W analizowanym materiale imiesłowu przymiotnikowe biernie od czasowników z morfemem *-nq-* występują w starszej postaci z *-on-* (Urbańczyk 1983: 171; Bajerowa 1992: 136; Kurzowa 1993: 202): *ciągniona* I 224, *odstłonię* I 25, *przenikniony* I 40, *uprzętnione* I 325, *zamkniony* I 144.

Z innych właściwości fleksji czasownikowej wymienić należy wahania między koniugacjami *-ić // -eć* (Urbańczyk 1983: 171; Kurzowa 1993: 276) związane z przesunięciami zakończeń bezokolicznika: *domyśleć się* I 100, *otrzyć* II 440, *wywieźć się* I 140 oraz końcówkę *-ej < -ij* w trybie rozkazującym czasowników: *przypomnij* II 57, *prześlij* II 74 // *nadeślij* II 178, które I. Bajerowa uznała za zanikające w języku ogólnym XIX w. (1992: 202).

Charakter regionalny — według ustaleń Z. Kurzowej (1993: 288) i U. Sokólskiej (1996: 117) — mają konstrukcje z imiesłowem *-wszy* w funkcji okolicznika lub zdania okolicznikowego: *Grodek bywszy w Puławach* I 26 oraz czasowniki zwrotne przechodzące do grupy czynnych (Kurzowa 1993: 291; Nowowiejski 1991: 19; Kilar 2009: 221): *niezwykłym dłużać na cudzy kredyt* I 196, *konwiktorom znajomym kłaniaj i kłaniaj* I 61, *co mnie mocno troszczyło* I 115, *a kapitan starzeje* II 371.

WNIOSKI KOŃCOWE

Szczegółowa analiza wykazała, że właściwości fonetyczne i fleksyjne języka familijnego Lelewela niewiele odbiegają od norm dziewiętnastowiecznej polszczyzny ogólnej. Znalazły w nim bowiem odzwierciedlenie charakterystyczne dla tego okresu zjawiska, m.in. wahania *ge — gie — je*, szerszy zakres występowania *-ów* w D. l. mn., końcówka *-emy* w l. os. l. mn.

Podstawowym wyróżnikiem języka badanych listów jest jego wariantywność oraz obecność elementów o nacechowaniu regionalnym i archaicznym, przy czym relikty można powiązać z peryferycznością dialektu wileńskiego w stosunku do polszczyzny literackiej¹⁰ i indywidualną skłonnością ulegania wzorom językowym (Wolińska 1991: 61). Charakter archaiczny w XIX w. miały m.in.: międzyrodzajowe *-y* oraz *-mi* w N. l. mn., *-ech* w Msc. l. mn., niezłożone formy przymiotników i imiesłowów, *-q* w B. rzeczowników żeńskich zapożyczonych, *-ę* w B. zaimków, *-q* w N. liczebników, formy liczby podwójnej, imiesłów bierny z *-on-*.

¹⁰ Na archaiczny charakter języka Wileńszczyzny wskazują I. Bajerowa (1964: 220) i Z. Kurzowa, która wyraża pogląd, że „dialekt XIX i XX w. reprezentuje stan taki jak w dobie staropolskiej” (Kurzowa 1993: 292).

Zjawiska, które da się interpretować jako regionalizmy¹¹ kresowe (Kurzowa 1993: 489; Nowowiejski 1991: 18–19), ujawniają się w obu podsystemach. Należą do nich m.in.:

- w zakresie fonetyki: *i(y) < é: świca*, wahania *ś — s* i *ż — z*: *nalesniki, terazniejsze, s, ś — sz: szpencer, szlę, rż — ż (rz): zwydrżony*, denazalizacja wygłosowych samogłosek nosowych: *piechoto*, depalatalizacja *ń* przed spółgłoską twardą szczelinową lub tylnojęzykową: *malenki*;
- w zakresie fleksji: rozchwianie rodzajowe i odmienna niż w polszczyźnie ogólnej kwalifikacja rodzajowa rzeczowników nieżywotnych: *w ustroni*, to *programa*, D. l. mn. na *-ń* w deklinacji rzeczowników żeńskich: *księżęń*, M. l. mn. miękkotematowych rzeczowników żeńskich z końcówką *-i(-y)* zamiast *-e*: *wsi*, formy nieenklytyczne zaimków osobowych: *donieś ty mnie, bił jego*, przechodzenie czasowników zwrotnych do grupy czynnych: *kazał kłaniać, kapitan starzeje, czas zaprzeszły: obiecałem był*, imiesłów uprzedni od czasowników niedokonanych: *bywszy*.

Wskazane właściwości fonetyczne i fleksyjne o charakterze regionalnym łączyć należy z oddziaływaniem języka mówionego, z którym Lelewel zetknął się w czasie studiów i pracy na Uniwersytecie Wileńskim. Nie wszystkie opisywane właściwości weszły na stałe do repertuaru idiolektu historiografa. Do takich należą: *a* zamiast *e* w czasowniku *jechać*, wahania *ś — s, ż — z*, które występują tylko w listach pisanych w okresie wileńskim.

Dialekt mazowiecki odegrał znacznie mniejszą rolę w kształtowaniu się języka rodzinnego Lelewela. Można go sprowadzić do świadomości charakterystycznego dla Mazurów wymawiania szeregu *Ń* jako *S*: *Antoska*, końcówek 1. os. l. mn. *-emy*: *bawimy* oraz *-m*: *jedziem*, która pojawiła się także w polszczyźnie wileńskiej za sprawą mazowieckiej szlachty osiedlającej się w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII w. (Kurzowa 1993: 490)

Chronologiczna obserwacja badanej korespondencji pokazuje, że w miarę upływu czasu zmniejsza się liczba cech regionalnych, co można połączyć ze słabnącą częstością kontaktów.

BIBLIOGRAFIA

- Bajerowa I. 1964: *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bajerowa I. 1986: *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfologia*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

¹¹ Termin *regionalizm* oznacza cechę języka ponaddialektalnego używanego przez ogół ludzi (w tym ludzi wykształconych) z danego regionu, ma zakres szerszy niż pojęcie *dialektyzm*, ten ostatni oznacza bowiem „cechę ściśle gwarową, znamiennej więc dla gwary, obcą zaś w mowie warstw wykształconych” (Nowowiejski 1991: 17).

- Bajerowa I. 1992: *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 2: *Fleksja*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Grabias S. 1994: *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Handke K. 2008: Język familijny, [w:] Handke K., *Socjologia języka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 75–133.
- Jaros V. 2015: *Studia nad językiem i stylem pism naukowych Joachima Lelewela*, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza.
- Kieniewicz S. 1990: *Joachim Lelewel*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Kilar M. 2009: O polszczyźnie listów Szymona Dowkonta do Teodora Narbutta (na przykładzie fonetyki, fleksji i składni), *LingVaria* IV, 2(8), 211–225.
- Kozłowska A. 2011: O stylistycznym zróżnicowaniu idiolektu (na przykładzie tekstów Karola Wojtyły — Jana Pawła II), [w:] Sokólska U. (red.), *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 89–107.
- Kurzowa Z. 1993: *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lewaszkiwicz T. 1976: Osobliwości leksykalne w języku Joachima Lelewela, *Slavia Occidentalis*, t. 33, Warszawa, 59–74.
- Linde S.B. 1807–1814/1854–1860: *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nowowiejski B. 1991: Regionalizmy kresowe (północno-wschodnie) w mowie mieszkańców Sokółki, [w:] Handke K. (red.), *Regionalizmy w języku familijnym (zbiór studiów)*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 13–22.
- Polański K. (red.) 2003: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo.
- Siekierska K. 1974: *Język W.S. Chrościńskiego. Studium mazowieckiej polszczyzny z przełomu XVII i XVIII wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SJPDor — Doroszewski W. (red.) 1958–1969: *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sokólska U. 1996: Głos w sprawie XVI-wiecznej polszczyzny północnokresowej, [w:] Felisiak E., Nowowiejski B. (red.), *Wilno i Kresy północno-wschodnie*, t. III: *Polszczyzna kresowa*, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Białostocki, 93–124.
- SWil — Zdanowicz A. i in. 1861: *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno: M. Orgelbrand.
- SW — Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. 1900–1927: *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- Śliwiński A. 1918, *Joachim Lelewel. Zarys biograficzny lata 1786–1831*, Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie.
- Trypućko J. 1955: *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza): przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, t. 1, Uppsala: A.–B. Lundequistka Bokhandeln, Otto Harrassowitz.
- Turska H. 1930: *Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej*, Wilno: Nakł. Koła Polonistów Śl. U.S.B.
- Urbańczyk S. 1983: Uwagi o polszczyźnie prac Joachima Lelewela, *Język Polski* LXIII, 3, 170–179.

- Węgiel J. 1972: *Język Franciszka Bohomolca*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Wolińska O. 1991: Jeszcze o socjalnych uwarunkowaniach wpływów dialektalnych na język familijny, [w:] Handke K. (red.), *Regionalizmy w języku familijnym (zbiór studiów)*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 61–77.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- Listy Joachima Lelewela. Oddział pierwszy. Listy do rodzeństwa pisane*, t. 1, Poznań 1878 — skrót: I
- Listy Joachima Lelewela. Oddział pierwszy. Listy do rodzeństwa pisane*, t. 2, Poznań 1879 — skrót: II

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

- cyt. — cytuje
- daw. — dawny
- l. poj. — liczba pojedyncza
- l. mn. — liczba mnoga
- m.in. — między innymi
- nieuż. — nieużywany
- przestarz. — przestarzały
- reg. — regionalny
- rzad. — rzadki
- stp. — staropolski

ABSTRACT

Phonetic and inflexive properties of the family language of Joachim Lelewel (on the basis of letters to his family)

Keywords: family language, letter, idiolect, phonetic, inflexive.

The subject of the article are phonetic and inflexive properties of the family language of Joachim Lelewel. The analysis combines the sociolinguistic perspective with the historical and linguistic perspective. Substantial basis consists in two volumes of correspondence written in many places visited by the historian at different stages of his life to his parents and siblings. The analysis was conducted in a two fold manner — the excerpted phenomena were referenced back to the resources of the general Polish language system contemporary to the writer and to the north-borderland dialect and to the masovian dialect. The basic distinction of Lelewel's family language in field of phonetics and inflection is its variants and presence of archaic and regional elements.